

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

Industrialiseringens gröna kulturarv

Tre exempel på grönområden med koppling till industrialismen

Lisa Fock Nilsson

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård med
inriktning landskapsvård
VT 2018, 180 hp
Grundnivå

Industrialiseringens gröna kulturarv
- Tre exempel på grönområden med koppling till industrialismen

Lisa Fock Nilsson

Handledare: Eva Gustavsson

Kandidatuppsats: 15 hp
Trädgårdens och Landskapsvårdens hantverk, inriktning Landskapsvård

Göteborgs Universitet
Institutionen för kulturvård

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of conservation
Box 77
SE-54221 Mariestad, Sweden

Bachelor of Science in Conservation, Landscape management major, 180 hec
Graduating thesis, 2018

By: Lisa Fock Nilsson
Mentor: Eva Gustavsson
Title in original language: Industrialiseringens gröna kulturarv
- Tre exempel på grönområden med koppling till industrialismen
Language of text: Swedish
Number of pages: 37

Green cultural heritage of the industrialization - Three examples of green areas linked to industrialism

Abstract

New thoughts about the importance of nature for the public health were evoked. In Stockholm, a new type of park was developed in the so-called "Stockholmsskolans" ideal, a "natural" park that would benefit public health in an era of noisy industry, overcrowding and ill health. The parks and green areas would give a structure to the city, provide space for outdoor activities and recreation, be a place of social and cultural interaction and protect nature and culture. These are things that are as important today as ever for a sustainable society, both for the sake of people and for the nature. Much research has been done regarding the importance of nature experiences for well-being and health. It has also been concluded that high naturalness in a green area contributes to higher wellbeing than low naturalness. Parks and green spaces from the early 20th century formed according to Stockholmsskolan's ideals are therefore valuable.

This essay examines three nature-like parks in western Sweden, which in various ways have a historical connection with industrialism and reflects on the Stockholmsskolan's idéas: Mariebergsskogen in Karlstad, Hjulksvarnelund in Trollhättan and Zakrisdal, also in Karlstad. Of these three places I have performed cultural-historical valuations according to the Cultural-historical valuation method of Riksantikvarieämbetet, wich is based on distinguishing different sub-values, and then making a summary of the cultural-historical values. Mariebergsskogen, Hjulksvarnelund and Zakrisdal are three very different places of great cultural historical value where the values are visible in different degrees. Common to all three places is that they still matter today as urban green areas.

Keywords: Parks, green areas, industrialism, Stockholmsskolan

Förord

Tack till min handledare Eva Gustavsson för mycket god vägledning genom detta examensarbete! Jag vill också tacka Centrum för naturvägledning på SLU som var mycket hjälpsamma och hjälpte mig att hitta ett väldigt intressant uppsatsämne! Och tack till Inger Olausson som introducerade mig till CNV!

Lisa Fock Nilsson
Mariestad, April 2018

Innehållsförteckning

1. Inledning	s. 10
1.1 Bakgrund	s. 10
1.2 Syfte	s. 10
1.3 Frågeställningar	s. 11
1.4 Tidigare Forskning	s. 11
1.4.1 Industrialiseringen i Sverige	s. 11
1.4.2 Stockholmsskolans parkideologi	s. 11
1.5 Metod	s. 13
2. Resultat	s. 14
2.1 Mariebergskogen	s. 14
2.1.1 Nulägesbeskrivning	s. 15
2.1.2 Historik	s. 16
2.1.3 Kulturhistorisk värdering	s. 18
2.1.4 Sammanfattande kulturhistorisk bedömning	s. 19
2.2 Hjulksvarnelund	s. 19
2.2.1 Nulägesbeskrivning	s. 20
2.2.2 Historik	s. 22
2.2.3 Kulturhistorisk värdering	s. 23
2.2.4 Sammanfattande kulturhistorisk bedömning	s. 24
2.3 Zakrisdal	s. 24
2.3.1 Nulägesbeskrivning	s. 25
2.3.2 Historik	s. 27
2.3.3 Kulturhistorisk värdering	s. 28
2.3.4 Sammanfattande kulturhistorisk bedömning	s. 29
3. Analys och diskussion	s. 30
3.1 Kulturhistorisk konsekvensbeskrivning	s. 30

3.2 Stockholmsskolan i dagens samhälle	s. 31
Sammanfattning	s. 33
Källförteckning	s. 34

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Under industrialismen som tog fart i slutet av 1800-talet, skedde stora framsteg inom tekniken och stora industrier växte fram. Samtidigt blev jordbruket mer effektivt och det medförde att överflödigt arbetskraft från landsbygden flyttade in till städerna och fick jobb i fabriker. Detta lade grunden till det moderna urbaniserade samhället (Edberg, 2005). Industrialismen medförde en hel del problem för de nya industriarbetarna, som stress, trångboddhet, dålig arbetsmiljö och ohälsa. Detta ledde dock i sin tur till nya naturvärderingar och ökad förståelse för naturens betydelse för folkhälsan (Andersson, 2000).

Industrialismen medförde ett behov av mer tätortsnära grönområden, dels av natur- och kulturvårdande skäl men också för att människor skulle må bättre. Natursynen i början av 1900-talet påverkade parkerna och närnaturen. Under 20-talet uppstod en ny typ av parkideal, en naturpark utformad efter den så kallade Stockholmsskolans idéer. De strikta och prydliga konstparkerna fick ge rum till de mer naturlika (Sernander, 1926). Detta spred sig sedan till andra städer (Andersson, 2000).

I mitt arbete har jag undersökt tre olika grönområden i två städer, Karlstad och Trollhättan, som alla tre har koppling till industrialismen på olika sätt. Jag har gjort kulturhistoriska värderingar av dessa tre områden med nationalromantiken och Stockholmsskolans tankar som utgångspunkt. Områdena jag valt är en park i Trollhättan som heter Hjulkvarnelund, en stadspark i Karlstad som heter Mariebergsskogen och ett inhägnat industriområde med mycket natur som heter Zakrisdal, också i Karlstad. Alla tre har på ett eller annat sätt influenser från Stockholmsskolan, men det visar sig på olika sätt.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att lyfta fram parker och grönområden ur industrialismens perspektiv; att industrialisering indirekt varit med och påverkat utformningen av parker och grönområden och bidragit till nya tankar om näraturens betydelse för det urbaniserade samhället. Genom att studera 3 fysiska platser utifrån den tidens parkideal med Stockholmsskolans tankar ska jag ge exempel på hur sådana platser kan vara utformade, varför de uppkommit och på vilka sätt de är kulturhistoriskt värdefulla. Jag ska också belysa vilken betydelse sådana parker och grönområden kan ha för dagens samhälle, då idealen som de formats av är minst lika aktuella idag.

1. 3 Frågeställningar

Arbetets centrala frågeställningar är:

- Hur har industrialismen påverkat utformningen av Mariebergskogen, Hjulksvarvelund och Zakrisdal?
- Vad finns det för kulturhistoriska värden kopplade till industrihistoria, Stockholmsskolans ideal?

1. 4 Tidigare forskning

1.4.1 Industrialiseringen i Sverige

Sveriges industriella genombrott skedde i huvudsak runt mitten av 1800-talet. Från och med då började övergången från jordbrukssamhälle till det moderna industrisamhället (Edberg, 2005). Jordbrukstekniken utvecklades och nya redskap började användas. Skördarna blev större och bättre och fler människor kunde livnäras. Effektiviseringen av jordbruket ledde dock till att mindre fysisk arbetskraft behövdes, ”muskelarbetet” ersattes av industriteknik och maskinellt arbete. Många människor flyttade istället till städerna där de behövdes i den växande industrin (Rosenblad & Söderholm, 2014). Den kraftiga inflyttningen av arbetskraft till industristäderna gjorde att trångboddheten ökade i de oftast ganska enkla och omoderna boendemiljöerna. Bostadsförhållandena blev därför besvärliga (Andersson, 2000).

Industrialismen medförde att fabriker, sågverk och andra industrier växte fram på både små och stora orter. I de mindre bruksorterna bildades en speciell bruksmentalitet, på gott och ont, sammanhållningen blev stark men samtidigt levde människorna tätt inpå varandra vilket ledde till social kontroll, det var svårt att sticka ut och många kände sig påpassade av omgivningen. Man odlade gemensamma intressen som skapade ett rikt föreningsliv. I bruksmiljön ingick ofta egen skola, sjukstuga, brukshandel, idrottsplats mm.

På 1800-talet växte den egendomslösa lantbefolkningen och för att ge dem möjlighet till egna bostäder så skapades en ny byggnadslagsstiftning och staten lånade ut pengar, så kallade egnahemslån. Egnahemsbyggandet spred sig så småningom även till städer och tätorter. Detta kallas *egnahemsrörelsen*, (Bra böckers lexikon, 1992).

1.4.2 Stockholmsskolans parkideologi

Under 1800-talet blev man mer och mer medveten om att frisk luft och grönska var viktigt för både kropp och själ (Andersson, 2000). I hela Sverige anlades grönområden för rekreation på platser där mycket människor vistades såsom järnvägsstationer, museer, teatrar och sjukhus (Nolin, 1999).

Inne i städerna, med de bullriga fabrikerna och trångbodda bostadsförhållandena, blev folkhälsan ett hett ämne i samhällsdebatten (Andersson, 2000). Dålig hygien och ohälsa

orsakade hög barnadödlighet och låg medellivslängd. Vid värnpliktsmönstringar fick stora delar av årskullarna ratas eftersom de unga människors fysiska kondition var för svag. Till följd av hälsodebatten fick Stockholms stads parkavdelning mer utrymme i stadsplaneförslagen, då man efter inspiration från utlandet konstaterat att växtlighet i människors närmiljö var mycket viktigt för hälsan. Nu uppstod en ny typ av stadsbyggnad, med hälsoriktiga bostäder i funktionalismens tecken; sol, ljus och luft. De nya förorterna till den befintliga stela innerstaden anpassades mer efter terrängen och tog till vara på naturens mervärden (Andersson, 2000).

Det skedde en förändring i hur parkerna skulle utformas, vilket i huvudsak tog sin början i Stockholm. En person som spelade en stor roll i detta var den inflytelserika botanikern och professorn Rutger Sernander (som även var en av grundarna till Naturskyddsföreningen). Han var anlitad av Stockholms skönhetsråd som bevakade park- och rekreationsfrågor, för att bidra till byggandet av den sunda staden. Trots att idén om parkernas betydelse för människors hälsa inte var ny kom nya tankar om att göra parkerna mer naturlika. De konstparker som var under konstruktion, fick innan de blivit färdiga ge rum åt en annan typ av park; alltså en mer friväxande park som skulle bidra till högre levnadsvärden och folkhälsa. Plana, geometriska, välklippta former i den tyska och franska stilen ersattes av slingrande vägar och lummiga miljöer mer likt den engelska (Sernander, 1926). Rekreation, kroppsrörelse och mental naturvägledning var de nya idealen. Utformningen av Ålstensparken i Bromma 1927 - 1935 var en av de första parkerna som till stora delar ändrades från konstpark till naturpark och blev som en prototyp för de nya parkerna. Detta spred sig till andra orter och även utomlands (Andersson, 2000).

Tillsammans med stadsträdgårdsmästarna Osvald Almqvist och Holger Blom lade Rutger Sernander grunden till den så kallade "Stockholmsskolan". Osvald Almqvist och senare Holger Blom bidrog med en mer social dimension till de nya parkerna. Osvald Almqvist hade under en studieresa i USA blivit inspirerad av en rörelse kallad: "City Beautiful" som handlade om att parkerna förutom rekreation och friluftsliv också användes för kulturarrangemang (Andersson, 2000). Holger Blom färdigställde år 1946 parkprogrammet som sammanfattade *Stockholmsskolans* idéer under fyra rubriker:

- *Parken luckrar staden*

Under denna rubrik fastslås det att parkerna ska ta större plats i stadsbyggandet. Grönytorna ska utgöra strukturerna i staden, mer som ett nätverk av grönytor än små utspridda, isolerade ytor. Detta nätverk hade framför allt ett syfte att fungera som skyddsbälten mot bomber och eld.

- *Parken ger plats för friluftrekreation*

Denna punkt handlar om behovet av närnatur, i och med det allt mer urbaniserade samhällets brist på frisk luft och brist på nyttigt kroppsligt arbete, som man tidigare fått naturligt i bondesamhället. I och med industriarbetarnas ofta hårda arbetsförhållanden med monotona och tunga arbetsmoment kunde parkerna bli ett rum för motion, kroppsrörelse och själslig rekreation.

- *Parken är en samlingsplats*

Parkerna skulle vara en offentlig plats, till för alla i alla åldrar. En ny typ av stadsliv växte fram, där parkerna kunde vara värd för konserter, fester och andra evenemang. Scener anlades i många parker. Parkteatern började under somrarna resa runt från park till park. Politiska och religiösa manifestationer ägde också numera rum i parkerna.

- *Parken bevarar natur och kultur*

Tillsammans med alla rekreations- och hälsotankar blev Stockholmsskolans idealiska parkstil av det mer naturlika slaget. Det blev en stiliserad form av Sveriges natur- och kulturlandskap inne i staden. Vissa parker och grönområden utgjordes av befintlig terräng och vegetation som sparats ut när nya stadsdelar byggdes upp. Andra parker gjordes om till att bli mer naturlika. Under denna rubrik redogjordes det också för att parken skulle vara en plats för kulturyttringar i olika former, som skulpturer och monument (Andersson, 2000).

1.5 Metod

Litteraturstudier i böcker och artiklar har gjorts om industrialismen, Stockholmsskolan och nationalromantiken. Stockholmsskolans idéer finns bland annat att läsa om i litteratur skriven av en av Stockholmsskolans grundare; Rutger Sernander, till exempel i boken: *Stockholms natur (1926)*.

Tre studieområden valdes utifrån kriterierna: industristäder med grönområden inne i staden eller i anslutning till industrier som anlades eller formades i samband med industrialismen. Information om platsernas historik har samlats genom litteratur som i de flesta fall funnits på lokala bibliotek. För helhetsbilden av områdena och underlag till nulägesbeskrivning har platsbesök gjorts, och sedan återbesök efter litteraturstudier för en kulturhistorisk värdering.

Kulturhistorisk värdering av de tre områdena gjordes utifrån Riksantikvarieämbetets kulturhistoriska värderingsmodell. Denna värderingsmodell är i grunden framtagen av Axel Unnerbäck i en skrift från 2002; *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. Metoden har sedan utvecklats för att kunna användas inte bara till bebyggelse utan också till andra typer av kulturhistoriska miljöer. Detta gjordes i skriften; *Kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden* av Klara Johansson, Stockholms stadsmuseum 2011. Värderingsmetoden är till för att definiera kulturhistoriskt värdefulla miljöer och kan till exempel användas vid urvalsprocesser om vilka platser eller företeelser som är extra värdefulla att bevara. Metoden kan också användas till skötsel- och vårdplaner för att urskilja de kulturhistoriskt värdefulla delarna, för att avgöra vilken skötsel som är lämplig.

Processen kan läggas upp så här enligt Johansson (2011): Först görs en platsinventering och studier av källmaterial. Sedan kan jämförande studier göras med andra liknande platser om man till exempel vid urvalsprocesser behöver gradera värden mot varandra (något sådant urval har ej gjorts till detta arbete). Beskrivning av värdena görs genom att först definiera olika delvärden. Det kan både handla om så kallade *dokumentationsvärden*, vilket innebär värden som kopplas till platsens historik, till exempel samhällshistoriska- eller personhistoriska värden, och det kan också handla om värden som förstärker upplevelsen av platsen och dess historia, som till exempel autenticitet eller pedagogiskt värde. Av dessa delvärden görs sedan en sammanvägd bedömning. Nu har man alltså kunnat identifiera om en miljö eller företeelse är kulturhistoriskt värdefull och på vilket sätt den är det.

Modellen kan alltså anpassas till alla möjliga varianter av kulturmiljöer, beroende på vilka delvärden man väljer att inkludera. Man behöver alltså inte ha med delvärden som är irrelevanta för den typ av miljö man undersöker. Däremot är det nog fördelaktigt att man i ett

och samma arbete med flera undersökningsobjekt väljer att använda samma delvärden till alla, trots att det kan handla om mycket olika typer av miljöer.

Till detta arbete har värderingsmetoden använts för att översiktligt beskriva de tre platsernas kulturhistoriska värden kopplade till industrialismen. Med industrialismen och Stockholmskolan värderingar som utgångspunkt har det alltså funnits ett givet tema som värdena identifierats efter. Värderingen har gjorts av platsernas helhet och inte riktats åt mindre enskilda detaljer, som exempelvis ett specifikt träd eller en specifik stenmur. Däremot har mindre enskilda detaljer varit med och bidragit till helhetens värde. Delvärdena har dokumenterats med hjälp av ett protokoll som också är hämtat ur Johansson (2011). ÷ Delvärdena som beskrivs i detta arbete är; *samhällshistoriskt värde, kontinuitet, personhistoriskt värde, autenticitet, pedagogiskt värde, sällsynthet, representativitet och upplevelsevärde.*

Historiska flygbilder över studieobjekten från Eniros kartgenerator, tagna mellan 1955 - 1967, har jämförts med nutida flygbilder för att se om några eventuella skillnader är synliga mellan då och nu. Mer skog på det historiska flygfotot är i detta fall relevant eftersom det kan innebära att området med åren blivit mindre naturligt. Detta redovisas bara om Hjulqvarnelund, då de andra områdena inte visade några anmärkningsvärda skillnader mellan det historiska- och det nutida flygfotot.

2. Resultat

2.1 Mariebergsskogen

En plats som formats av industrialismens medfödda nationalromantik, med Skansen som föredöme, är Mariebergsskogen i Karlstad (Edberg, 2005). Mariebergsskogen är en mycket välbesökt stadspark och friluftsmuseum. Det är ett värmländskt Skansen och fokuserar framför allt på att visa den värmländska kultur- och naturhistorien, med växter, kulturbyggnader, kläder, hantverk och djur m.m. Naturen är mer eller mindre bevarad ända sedan herrgårdsägaren Conrad Höök donerade området till Karlstad stad i slutet på 1800-talet. Conrad skänkte området med krav på att skogen skulle skonas från avverkning. Mariebergsskogen har utvecklats till en plats för både kunskapsförmedling om flora och fauna och livet från förr och en plats för rekreation (Edberg, 2005). Nilsson, 2018)

Bild 1. Kulturbyggnad i Mariebergsskogen (Fock

- Mariebergsskogen
- (Zakrisdalsslingan)

Bild 2. Mariebergsskogen och Zakrisdal i förhållande till Karlstad (Eniro, 2018).

2.1.1 Nulägesbeskrivning

Mariebergsskogen är ett område på 75 hektar (Edberg, 2005). Den består mestadels av gammal skog med mycket grova tallar. Mariebergsskogen kan idag delas in i olika delar. En del är ett stort våtmarksområde som är en del av Klarälvsdeltat. Genom våtmarken tar man sig fram på spänger och längs vägen finns ett par fågeltorn. En del som kallas Gammelskogen är, som namnet antyder, gammal skog, mycket tät och hög med extremt grova tallar och en hel del inslag av diverse lövträd. Genom Gammelskogen går slingrande stigar och lite här och var står gamla kulturbyggnader i främst mörkbrunt timmer. Det finns bland annat ett par kvarnar, en marknadsbod, en kolarkoja, timmerkojor och Karl IX:s jaktstuga. Lillskogen kallas den del av Mariebergsskogen där man byggt upp en stor lantgårdsmiljö med inhägnader och byggnader för massor av olika djur, typiska för en svensk lantgård från 1800-talet. I den resterande delen av Mariebergsskogen finns en stor lekplats, caféer, en kiosk, en stor friluftsscen och inte minst; Värmlands naturum (Edberg, 2005).

• Mariebergsskogen

Bild 3. Mariebergsskogen (Eniro, 2018)

2.1.2 Historik

Språkforskaren, folkbildaren och läraren Artur Hazelius var en av de som på 1800-talet såg hotet från industrialismen mot det gamla lantliga natursköna Sverige och agerade ett steg längre, genom att låta uppföra ett stort friluftsmuseum för att skydda framför allt allmogekulturen (Bæhrendtz & Biörnstad, 1991). Detta friluftsmuseum kom att bli det berömda Skansen på Djurgården i Stockholm, det första friluftsmuseet i världen som sedan inspirerade till liknande företeelser världen över. Skansen slog upp portarna 1891. Här samlades och bevarades byggnader, växter, redskap, hantverk, musik, sedvänjor m.m. på ett autentiskt sätt för att disponeras för allmänheten (Bohman, 1997; Bæhrendtz & Biörnstad, 1991).

Karlstads motsvarighet till Skansen blev alltså Mariebergsskogen (Edberg, 2005). Det började med att Conrad Höök, herrgårdsägare och ägaren av Mariebergsskogen under slutet av 1800-talet, i sitt testamente skrivit:

"Till mina arftagare!"

Om Marieberg efter min död försäljes, så låt åtminstone ej skogen komma i afverkares våld. Skänk den då heldre till staden, mot betryggande garanti för dess framtida bestånd och vård. Detta är min innerliga bön!"

Karlstads stad fick 1896 ett gåvobrev av Conrad Höök gällande Mariebergsskogen och sedan dess har Mariebergsskogen vårdats som stadspark.

Senare fick Mariebergsskogen en ytterligare roll som friluftsmuseum. Det var butiksdirektör Wilhelm Welin som 1915, efter att han inspirerats av Artur Hazelius Skansen, framförde ett förslag till styrelsen för Värmlands Fornminnes- och museiförening att uppföra ett värmländskt Skansen. Han ville hitta ett lämpligt ställe i Karlstad och beslutet föll till slut på Mariebergsskogen. Även här var tanken att ta dit kulturbyggnader och efterlikna kulturmiljöer. Enligt generalplanen som togs fram av Nils Keyland och Sigurd Erixon skulle detta friluftsmuseum framför allt ha fokus på den värmländska finnkulturen med finnvandring och svedjebruk, den värmländska bondekulturen med säterliv, jakt & fiske, jordbruk och kvarnens historia, bergsbruk, skogsbruk, de värmländska marknaderna och religionen i Värmland. Mariebergsskogens friluftsmuseum invigdes år 1925 och det blev ett mycket populärt besöksmål redan från början. För att höja besöksfrekvensen ytterligare byggdes Friluftsscenen, café och en dansbana, där det bjöds på många olika attraktioner och anordnades fester och konserter. Likt Sollidensscenen på Skansen har många kända artister spelat på Mariebergsskogens friluftsscen genom tiderna, bland annat Jimi Hendrix och The Kinks.

Friluftsmuseet utvecklades efter de ursprungliga idéerna under alla år och i ett avtal från Mariebergsskogsutredningen 1956 fastslogs det att verksamheten skulle bestå av: museal verksamhet, fest- och nöjesplats, allmän park öppen hela året, barnvänliga aktiviteter och djur som förekommer på svensk lantgård. Naturum Värmland invigdes 2002 och innehåller utställningar, butik och café. Där hålls också guidningar, föredrag och exkursioner (Edberg, 2005).

Bild 4. Fågeldammen i Mariebergsskogen (Värmlands museum, årtal okänt)

2.1.3 Kulturhistorisk värdering

Delvärden	Beskrivning
Samhällshistoria	<p>Mariebergsskogen är en plats för rekreation och friluftsliv i nära anslutning till stadens centrum, vilket speglar Stockholmskolans värderingar och tankar om viktig tätortsnära natur. I en stor stad som Karlstad, med mycket industri var en stor naturpark som Mariebergsskogen av stor betydelse för folkhälsan.</p> <p>Kopplingen till nationalromantikens tankar är tydliga, då ett av platsens huvudsakliga syften är att skydda värmländsk kultur- och naturhistoria genom att bevara natur och kulturbyggnader.</p>
Kontinuitet	<p>Mariebergsskogen har följt sin ursprungliga plan om att vara ett friluftsmuseum, kombinerat med rekreationsplats och nöjespark och har därför högt kontinuitetsvärde. Det har tillkommit attraktioner och företeelser genom åren, men allt i linje med ursprungsplanen.</p> <p>Mariebergsskogen är lika viktig idag som under industrialiseringen för Karlstads befolkning, genom att bidra med naturupplevelser, rekreation och motion.</p>
Personhistoria	<p>Platsen har stark personhistorisk koppling till mannen som såg till att det blev möjligt att göra Mariebergsskogen till en stadspark, nämligen herrgårdsägaren Conrad Höök som donerade området till Karlstad stad. Utan Conrads vädjan om att skogen skulle stå kvar, hade kanske Mariebergsskogen sett mycket annorlunda ut idag.</p> <p>Personhistorisk koppling finns också till Wilhelm Welin som drev fram Mariebergsskogen till att bli ett friluftsmuseum. Han blev en värmländsk Artur Hazelius (Skansens grundare). Wilhelm brann för att bevara den värmländska finn- och bondekulturen, vilket präglar hela Mariebergsskogens karaktär.</p>
Autenticitet	<p>Gammelskogen som skyddats från avverkning bär på ett högt autentiskt värde. De grova tallarna förstärker känslan av skogens ålder.</p> <p>De kulturhistoriska byggnaderna står inte på sin ursprungliga plats, det är mer en konstellation av kulturhistoriska miljöer i idealiserad form, men detta bär ändå på en viss grad av autenticitet eftersom miljön då är trogen till den ursprungliga nationalromantiska tanken om ett friluftsmuseum.</p>
Pedagogiskt värde	<p>Det pedagogiska värdet ligger främst i förmedlingen av Värmlands natur- och kulturhistoria. Mariebergsskogen är en plats för pedagogisk kunskapsutläring och naturvägledning. Pedagogiskt värde kopplat till själva industrialismen är inte synligt på samma sätt, de värdena sitter mer i historiken kring Mariebergsskogens tillkomst.</p>
Sällsynthet	<p>Som bekant finns det flera friluftsmuseer i Sverige, utöver Skansen och Mariebergsskogen. Tätortsnära naturparker är inte heller helt ovanligt. Däremot finns det nog få friluftsmuseer som fokuserar på just Värmländsk kultur- och naturhistoria.</p>
Representativt	<p>Mariebergsskogen är mycket representativ för nationalromantikens tankar. Även om friluftsmuseet bildades lite innan Stockholmskolan kom på tal, är Mariebergsskogen även representativ för Stockholmskolans idéer; friluftrekreation, samlingsplats och skydd för natur och kultur.</p>

Upplevelse	Upplevelsevärde är uppenbarligen mycket högt. Mariebergsskogens verksamhet jobbar aktivt med att besökare ska få upplevelser från platsen i många olika former; naturupplevelser, kunskapsupplevelser, underhållning osv. Den karaktäristiska miljön bidrar såklart mycket till upplevelsevärde. Mariebergsskogen är inte minst en estetiskt tilltalande plats. Detta är en av många anledningar till platsens popularitet.
-------------------	---

2.1.4 Sammanfattande kulturhistorisk bedömning

Mariebergsskogen förmedlar en känsla av hur man levde förr i tiden. Området bevarar kunskap om den utdöende värmländska finnkulturen, med finnvandring och svedjebbruk och den värmländska bondekulturen med säterliv, jakt & fiske, jordbruk och kvarnens historia, om värmländskt bergsbruk, skogsbruk, värmländska marknader och värmländsk religion. Verksamheten i Mariebergsskogen bjuder på många attraktioner för att förmedla denna kunskap och upplevelser till besökarna. Platsen har alltså högt pedagogiskt värde och upplevelsevärde, men inte främst i fråga om industrialismen, utan om en idealiserad form av den värmländska kultur- och naturhistorien. Platsen är inte direkt skapad med Stockholmsskolan som utgångspunkt, eftersom skolans idéer inte formulerades förrän många år senare, men utvecklingen av Mariebergsskogen överensstämmer med dessa ideal. Conrad Höök ville skydda Mariebergsskogen från industrialismen och från skogsindustrin och Wilhelm Welin ville också bevara värmländsk kultur- och naturhistoria. Stockholmsskolans idéer om parken som en allmän mötesplats för kulturevenemang kan man också känna igen, med friluftsscenen och att Mariebergsskogen blev en plats för fester och konserter. Att riktiga världsartister som The Kinks och Jimi Hendrix har spelat på denna scen förstärker det immateriella kulturhistoriska värdet.

Mariebergsskogen är en plats som kan vara representativ för Stockholmsskolans parkideal och den uppfyller alla krav på rekreation, friluftsliv, bevarande av natur och kultur och som samlingsplats. Det är en plats som är till för alla åldrar.

Karlstad är en stor stad med mycket industri, så ett naturområde som Mariebergsskogen som ligger i direkt anslutning till centrum, är mycket välbehövligt för invånarna och har varit det ända sedan industriernas framväxt i staden. Mariebergsskogen har aldrig avvikit från sin ursprungliga plan och syfte, vilket gör att platsen har ett mycket starkt kontinuitetsvärde.

2.2 Hjulksvarnelund

I Trollhättan finns en park som stämmer in mycket bra på Stockholmsskolans ideal. Denna park ligger precis nordost om Trollhättans centrum i stadsdelen Hjulksvarn, en av Trollhättans äldsta arbetarstadsdelar. Området har en stadsplan från 1930-talet med oregelbundna kvarter. Själva parken heter Hjulksvarnelund. Hjulksvarnelund är Trollhättans stads- och evenemangspark och kan ta emot 10 000 besökare. Parken är mycket lägligt placerad intill Göta älv, mitt emellan Stallbackas industriområde och Trollhättans centrum och arbetarbostäderna i egnahemsområdet intill (Edén, 2015). Parken har dragit till sig många olika typer av verksamheter, som Folkets park, camping, förskola, minigolf och kanotklubb. Samtidigt är det en skön och lummig plats för rekreation för Trollhättans befolkning, ursprungligen kanske särskilt ämnad för industriarbetarna i det intilliggande industriområdet.

Bild 5. Hjulksvarnelund (Fock Nilsson, 2018)

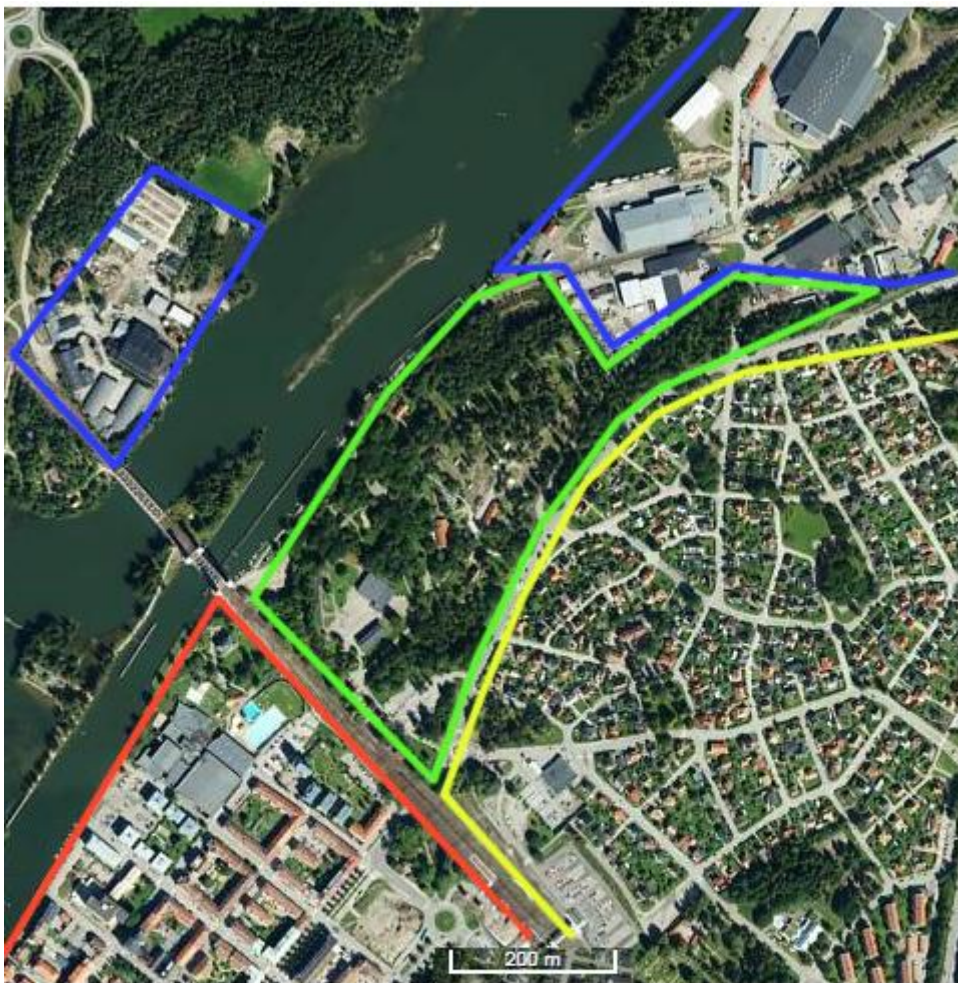
● Hjulksvarnelund

Bild 6. Hjulksvarnelund i förhållande till Trollhättan (Eniro, 2018).

2.2.1 Nulägesbeskrivning

Hela grönorådet är ungefär 8,9 hektar, där själva parken utgör ca 5,2 hektar av ytan och resten utgörs av ett grönområde på 3,7 hektar, som består av enbart skogspartier. Folkets park avgränsas från resten av parken med ett staket. Parken är av det mer naturlika slaget, med små slingrande, grusade promenadstigar, ekhagar med mycket grova ekar, bevarade stensträngar, en slingrande liten bäckfåra och en damm. Intill dammen finns en musikpaviljong. Ekarnas

storlek tyder på att viss befintlig vegetation kan ha sparats ut när stadsdelen och parken anlades. I parken finns ett arboretum där små skyltar satts ut intill träden, men många av skyltarna saknas eller är i dåligt skick. Parken utgörs av många olika rum, som ändå smälter samman i en naturlig känsla. En stor del av området är campingplats med öppna gräsytor och ett fåtal mindre faluröda stugor. Förskolan och kanotklubben ligger precis i anslutning till parken och likaså minigolfbanan. Mitt i parken finns en vacker gammal tegelbyggnad som enligt en skylt ska vara ett gammalt pumphus men nu är ett konstgalleri. Runt omkring denna byggnad finns arboretet och en boulebana. Två lekplatser med gungor finns också i parken. Folkets park-området som ligger närmast Trollhättans centrum är en asfalterad yta med Scen- och barackbyggnader i gult trä, med ljusslingor och svart järnstängsel med skylten *Folkets park* skrivet i slingrande bokstäver. Längst i norr, närmast industriområdet Stallbacka, ligger det område i parken som är mest naturligt.

- Hjulksvarvelund
- Stallbackas industriområde
- Hjulksvarns bostadsområde
- Trollhättans centrum

Bild 7. Hjulksvarvelund med omgivning (Eniro, 2018).

2.2.2 Historik

Parken ingick i byggandet av stadsdelen Hjulksvarn, mittemellan det stora industriområdet Stallbacka och stadens centrum. Egnahemsområdet med arbetarbostäderna i anslutning till industriområdet fick genom tidens rådande ideal en oregelbunden karaktär, med oregelbundna kvarter och med många små grönytor lite här och där, och en större mötesplats i form av Hjulksvarnelund. Här byggdes även Folkets park och en campingplats som båda anlades på 30-talet (Edén, 2015).

I Trollhättan har industrialismen haft mycket stor betydelse för stadens utveckling. Den främsta orsaken var läget vid Göta älv och vattenfallen. Innan slussarna byggdes runt år 1800 fanns det ingen stad vid vattenfallen, utan kvarnar och några hundra invånare. I början av 1900-talet tillkom vattenkraftsstationer och på 30-talet bildades de stora industrierna Nohab Flygmotor, Saab och Vattenfalls kraftstation, vilka alla hade mycket stor ekonomisk betydelse för Trollhättan (Johansson, 1987; Olsson, 2014).

Bild 8. Hjulksvarnelund och Folkets park (Jubileumsskrift Folkets park Trollhättan 15 år, 1945)

Bild 9. (Eniro, 2018) Ett historiskt flygfoto från 1955 - 1967 visar att området varit mer beskogat om man jämför med ett nutida flygfoto, och att en del av parken har fått ge vika för mer industribebyggelse. I och med att man tagit bort så mycket träd och även minskat parkens yta och i stället anlagt industri, är det osäkert om Trollhättans stad är medveten om parkens ursprungliga syfte.

2.2.3 Kulturhistorisk värdering

Delvärden	Beskrivning
Samhällshistoria	I en stad som Trollhättan som på en relativt kort tid växt till en stor industristad har en park som Hjulksvarnelund högt samhällshistoriskt värde, eftersom den anlades i samband med industrialismen och det nyfunna behovet av natur inne i staden. Hjulksvarns läge mellan industri och centrum intill Göta älv, har också en lokalt platshistoriskt betydelse, då Trollhättan blev en industristad tack vare älven. Hjulksvarnelund har troligen bidragit mycket till de arbetande Trollhättebornas välmående under åren. Platsen har använts flitigt för nöjesevenemang.
Kontinuitet	Egnahemsområdet i Hjulksvarn och den tillhörande parken var speciellt ämnade till arbetarna på Stallbackas industriområde, men också till de som jobbade inne i centrum. Idag är det nog mer blandat med vilka som bor i stadsdelen och vilka som använder parken, men den fyller fortfarande samma funktion; rekreation och nöje. Folkets park används inte lika ofta och är inte lika populärt som under 1900-talet, men ryktet säger att det ska satsas på nytt, då är frågan om hur mycket förändringar som kommer göras i parkens utformning.
Personhistoria	I källmaterialet som undersökts, har det inte framträtt någon person som är särskilt kopplad till platsen. Arbetarfamiljerna som levde i Hjulksvarns egnahemsområde finns inte representerade.
Autenticitet	Träden och buskarnas storlek tyder på att utformningen av parken nog inte förändrats på mycket länge, ekhagarna och stenmurarna är tecken på att parken från början hade naturparksstilen och att den gjordes genom att delvis spara ut befintlig natur. De slingriga stigarna stämmer överens med resten av Hjulksvarns slingriga kvarter och med Stockholmsskolans ideal. Alla byggnader inom området ser ut att härstamma från tidigt 1900-tal, vilket bidrar till platsens autenticitet.
Pedagogiskt värde	Som besökare får man ingen tydlig bild om att platsen har kulturhistoriskt värde kopplat till industrialismen, förutom om man möjligen ser kopplingen till parkens omgivning med industriområdet intill. Det finns ingen information om detta. Däremot finns det en skylt om hur man spelar boule och ett fåtal små skyltar intill arboretumets träd.
Sällsynthet	Som nämnts är tätortsnära grönområden i naturparksstil inte speciellt sällsynt, de flesta parker som anlades under denna tid fick den mer naturlika karaktären. I Trollhättan finns dock inte många andra parker som verkar stämma lika bra in på Stockholmsskolans ideal.
Representativt	Hjulksvarnelund är tydligt representativ för Stockholmsskolans ideal. En park inne i staden eller i närheten av industrier, som anlades på 30-talet, samtidigt som arbetarbostadsområdet byggdes intill. Den lummiga karaktären är som nämnts typisk för parker som anlades under denna

	tid. Folkets park-anläggningen, konstgalleriet och paviljongen är också representativt för ett av Stockholmskolans programrubriker; <i>Parken som en samlingsplats</i> , liksom de andra verksamheterna som håller till i Hjulksvarnelund.
Upplevelse	Det är parken tillsammans med dess omgivning som bidrar till upplevelsevärde kopplat till just industrihistoria. Går man en promenad, först genom den lummiga parken, ut mot Stallbacka och tillbaka längs älven i riktning mot de höga husen i centrum, får man verkligen känslan av att parken är en oas mellan grå industri och stadsliv, även på andra sidan älven är det stora industribyggnader. Folkets park-byggnadernas retrostil från 30-talet med den karaktäristiska entrén ger känslan av en svunnen tid.

2.2.4 Sammanfattande kulturhistorisk bedömning

Genom att läsa om industrialismens påverkan på natursynen och Stockholmskolans stilideal kan jag se vilka karaktäristiska drag som stämmer överens med Hjulksvarnelund i Trollhättan. Det finns inget nämnt, i källmaterialet som studerats, att parken faktiskt är utformad efter Stockholmskolans ideal, men parkens karaktär och tiden då parken anlades stämmer mycket bra överens med den rådande tidens trender, som säkerligen framför allt influerades av Stockholmskolans stil. En park i anslutning till industri, som är i naturparksstil och innehåller olika former av kulturella verksamheter är helt i stil med Stockholmskolans. Delen av området som bara består av naturmark är också viktigt i ett kulturhistoriskt perspektiv. Som Holger Blom hade med i sitt program, kan denna ytas funktion placeras in under rubriken "Parken luckrar staden", det är en grönyta som fungerar som en buffert mot industriområdet, mot explosioner och eld, och det är en spridningskorridor för fåglar och småvilt. Den binder också samman andra grönytor i staden. Den skiljer också av parken och döljer det gråa industriområdet, vilket inte hade varit en önskvärd syn från en naturskön park. Parkens arboretum tillkom på 80-talet men tillför naturvägledning, vilket också är enligt Stockholmskolans syfte. Hjulksvarnelunds omgivning bidrar mycket starkt till helhetsvärdet och framför allt till ett representativt värde. Placeringen av parken; mellan ett industriområde, stadscentrumet och arbetarbostadsområdet är verkligen en starkt bidragande orsak till att Hjulksvarnelund är en park som formats av industrialismens nya behov av grönytor i staden. Allt detta blir extra tydligt om man ser det från ett perspektiv ovanifrån, från en karta eller flygfoto. Efter vad jag har kunnat hitta är det inte nämnt någonstans att parken har kulturhistoriskt värde kopplat till industrialismen, så om man är omedveten om detta kan dessa värden vara svåra att utläsa.

2.3 Zakrisdal

Zakrisdal är ett tredje exempel på en plats där växtligheten har en koppling till industrialismen. Detta område skiljer sig mycket från de andra två, eftersom det först och främst är själva industrin som växtligheten är till för att skydda. Anläggningens hemliga ammunitionsfabrik som var i bruk mellan 1940 till 1994, använde nämligen vegetationen som kamouflage. En anledning var för att undvika eventuella flygbombningar (Bylund, 2017). Däremot kan man konstatera att den gröna kringmiljön även i detta fall var mycket betydelsefull för de som arbetade där i fråga om rekreation och arbetsmiljö.

Bild 10. Zakrisdal, gräsbeklädd industribyggnad i skogen (Fock Nilsson, 2018).

- Zakrisdalsslingen
- (Mariebergsskogen)

Bild 11. Zakrisdal och Mariebergsskogen i förhållande till Karlstad (Eniro, 2018).

2.3.1 Nulägesbeskrivning

Zakrisdals industriområde är ca 80 hektar och inhägnat av ett högt järnstängsel. Både innanför och utanför finns mycket skog med framförallt tall och terrängen är mycket kuperad. Området kan delas upp i två delar; Zakrisdals centrum och Zakrisdalsslingen. Det är kring Zakrisdalsslingen som de äldsta byggnaderna och den mest karaktäristiska miljön finns. Själva

slingan är en smal asfalterad väg som nästan ger en labyrintkänsla, man vet knappt när man kommer tillbaka på samma ställe som man började. Längs denna smala väg finns de äldsta fabriksbyggnaderna. Dessa envåningshus med sina betonggjutna fasader är iögonfallande små till formatet. Det finns dock två lite högre utkikstorn. I denna del av Zakrisdals industriområde går trädkronorna högt ovanför byggnaderna. Byggnadernas jordnära färger smälter ihop med den kringliggande vegetationen, de flesta är gröna eller rödbruna och de slitna och flagiga fasaderna skvallrar om att husen nog aldrig rustats upp utvändigt sedan de byggdes. Växtligheten ger ett ganska vildvuxet intryck, med grova tallar och en hel del inslag av björk. I den ojämna steniga terrängen går mycket berg i dagen. Tittar man längre in i skogen kan man här och där upptäcka diverse rostiga föremål med lite oklar funktion som sticker upp ur mossan. På flera ställen finns också hyddor med gräsbevuxna ovasidor. Mindre vägar går in genom skogsbestånden. I delen som kallas Zakrisdals centrum är byggnaderna nyare och av annan karaktär, de är mycket större och i rött tegel. I denna del har växtligheten inte lika betydande roll. På många ställen inom Zakrisdals industriområde finns speciella attribut från tiden då ammunitionsfabriken var i bruk, som rostiga cykelställ och lyktstolpar, rökrutor och andra rostiga föremål. I sydväst avgränsas området av Vänerns strand, åt väst finns bostadsområdet Bellevue och åt de andra hållen är det skog.

● Zakrisdalsslingan

Bild 12. Zakrisdal, historiskt flygfoto från 1955- 1967 (Eniro, 2018).

2.3.2 Historik

Zakrisdals ammunitionsfabrik uppfördes 1940, strategiskt placerat en bit utanför staden i Karlstad intill Vänern (Bylund, 2017; Sandgren, 1983). Läget vid Vänern innebar att man lätt kunde bevaka området ut mot vattnet. Många sommarstugeägare fick bereda plats för den nya fabriken och lämna sina stugor med sina fina sjölägen. Under de första åren bestod fabriken av många små och låga byggnader längs en slingrande väg kallad Zakrisdalsslingan, många målade i skogsgrönt med gräsbevuxna tak. Trädkronorna gick ovanför taken så att anläggningen inte skulle synas så bra från luften och inte heller från marken eller från vattnet. Fabriksområdets skogsbestånd utgjorde också skydd om explosioner skulle ske.

Zakrisdal var under en period Karlstads största industri, med 1100 anställda. En ny stadsdel, Bellevue, växte upp intill fabriken, för att de anställda skulle kunna bo i närheten av sina jobb och det var dessutom bostadsbrist i Karlstad.

På Zakrisdals fabrik skapades en typ av bruksanda. Förutom att många bodde där satsades det mycket på att aktivera arbetarna till en sundare fritid med en intern friluftsförening. Rekreerande grönområden fanns det uppenbarligen inte brist på utanför lokalerna och motionsspår och sportstuga vid vattnet anlades till arbetarnas förfogande. Friluftssektionen ansvarade för terränglöpning, skidor, orientering och fiske. Andra sporter man ägnade sig åt var fotboll, hockey-bockey och tennis. Det fanns också en båtklubb, en fotoklubb och en konstförening och även en speciell avdelning för att se till dovhjortarna inom området.

Zakrisdals personal hade också tillgång till badplats vid de övergivna sommarstugorna. Badplatsen var endast öppen för personalen.

Fabriken byggdes ut med åren och större fabriksbyggnader tillkom. Senare tillkom även lokaler insprängda i berg. Det byggdes en gigantisk anläggning inne i ett bergrum på 11 000 kvm. Att arbeta inne i berg, under mark och i stora fabrikslokaler medförde troligen ännu större behov av att ta raster i den friska luften, ute i det gröna.

Den sprängtekniska verksamheten avslutades 1994 och Zakrisdal är numera ett område för annan typ av industri. Området blev fridlyst och stängt för allmänheten, för att det eventuellt kunde finnas farliga rester från ammunitionsfabriks-verksamheten. Området har dock sanerats noggrant och fridlysningen upphävdes 1995 och blev därmed öppet för allmänheten (Bylund, 2017; Sandgren, 1983).

Bild 13. Ammunitionsfabriken verksamhet i lokalerna inne i berget. (Wreime, okänt årtal)

2.3.3 Kulturhistorisk värdering

Delvärden	Beskrivning
Samhällshistoria	Att Zakrisdals ammunitionsfabrik en gång var Karlstads största arbetsplats med ca 1100 anställda innebär ett högt samhällshistoriskt värde, främst i ett lokalt Karlstadsperspektiv. Zakrisdals verksamhet kunde liknas med en bruksmiljö vilket är Industrihistoriskt intressant. Bruksandan innebar bland annat en aktiv fritid i naturen för de anställda, vilket var i stil med tidens ideal och Stockholmsskolans grundvärderingar.
Kontinuitet	Det finns kontinuitet i att området fortfarande är ett industriområde. Industribyggnaderna är desamma men ammunitionstillverkning har ersatts av annan industri. Vegetationen har inte längre någon betydelse för själva industrin men den har fortfarande stor betydelse för arbetarnas välmående.
Personhistoria	Personhistoriskt värde kan kopplas till de som arbetade på ammunitionsfabriken. Många hade nog en speciell relation till denna arbetsplats med tanke på den bruksandan som fanns, speciellt de som bodde i stadsdelen Bellevue eftersom de då både levde och arbetade vid Zakrisdal. Ammunitionsfabriken var utåt sett en hemlig militär verksamhet men många före detta anställda minns livet på insidan av de höga järnstängslan (Bylund, 2017).
Autenticitet	Det är mycket som är autentiskt med Zakrisdal, närapå alla byggnader är bevarade från ammunitionsfabriken och fasaderna till de mindre byggnaderna har fått behålla sina jordnära färger som smälter in i den omringande växtligheten, vilken också har bevarats och har inte behövts ge vika för några nya industriella aktiviteter. Att många rostiga gamla föremål, som idag nog inte har någon funktion, lämnats ute i terrängen och längs slingan bidrar också med mycket autenticitet. Patinan i dessa föremål och byggnader förstärker det ännu mer. Vissa byggnader är fortfarande täckta av kamouflerande gräs. Motionsspår genom skogen och cykelställ finns kvar och även många andra företeelser från den tiden då Zakrisdals präglades av ammunitionsfabriken.
Pedagogiskt värde	Tack vare att Zakrisdal är en mycket välbevarad försvarshistorisk miljö med tydligt karaktäristiska drag, är helheten av miljön ganska pedagogisk och lätt att avläsa. Dessa pedagogiska värden är inte anpassade till allmänheten att beskåda, då området inte tycks ha blivit ett allmänt besöksmål.
Sällsynthet	Områden med hemliga försvarsverksamheter använde nog i många fall vegetation som kamouflage, men ur ett industrihistoriskt perspektiv är föreningen med naturen nog inget vanligt inslag. Både verksamheten och de anställdas arbetsmiljö präglades av föreningen med områdets växtlighet. En plats likt denna med den småskaliga bebyggelsen i grönbruna nyanser, längs den smala vägslingan genom kuperad skogsmark, som dessutom är såpass välbevarad, är troligen en ganska unik miljö.
Representativt	Zakrisdal har representativa värden för Sveriges försvarsindustri,

	naturen hade som nämnts en funktionell betydelse för de verksamheter som hade ett behov av kamouflering, och anställda i sådan industri fick naturupplevelser och frisk luft som bonus. Stockholmsskolans tankar om naturens betydelse för industrialismens arbetare besvaras i Zakrisdal, både i de gröna områdenas faktiska närvaro men också i fritidsaktiviteterna som utövades. Bruksandan representeras också i många detaljer; entréns klocka, som fortfarande visar rätt tid och cykelställen är några exempel.
Upplevelse	Zakrisdals industriområde är en mycket speciell, stämningsfull plats som skulle kunna ha stor potential att bli ett populärt besöksmål. Alla komponenter som nämnts ovan på flera ställen; bebyggelsen, vegetationen, vägslingan och de mindre detaljerna, utgör tillsammans en komplett kulturhistorisk miljö som tack vare autenticitet och patina bidrar till ett högt upplevelsevärde.

2.3.4 Sammanfattande kulturhistorisk bedömning

Helhetskaraktären av Zakrisdals industriområde är bevarad från då ammunitionsfabriken var i bruk. Det var industri klädd i grönska, vilket ger området ett ganska unikt värde, då man nog oftast ser industriområden och naturområden som raka motsatser till varandra. Placeringen av de äldre byggnaderna anpassade till vegetation och storlek och färgsättning utgör helheten av ett område där industri och natur hänger ihop. Växtligheten har haft en funktionell betydelse i form av kamouflering från luften och även land och vatten. Områdets utformning är inte en produkt av Stockholmsskolan men det finns viss karaktär som överensstämmer med dess ideal; nämligen att naturlikheten som en bieffekt utöver kamouflage, bidrog till en grönare och friskare omgivning för arbetarna. Småskaligheten av byggnaderna och de smala slingrande vägarna i den kuperade terrängen är de viktigaste komponenterna i denna miljö. Den ursprungliga tanken som ligger bakom områdets utformning går att utläsa mycket tydligt eftersom området är mycket välbevarat; byggnaderna är slitna, färgen är kvar, de rostiga föremålen i kombination med den täta tallskogen gör det till en mycket speciell plats med trolsk stämning. Hus och mindre föremål med dess patina och skogsbeståndens vildbevuxna uttryck bidrar till de autentiska värdena och stämningen. Klockan med sina visare vid entrén är som en symbol för fabriken bruksanda, alla skulle komma i tid till arbetet. Det gamla stängslet ramar in området och gör Zakrisdals industriområde till en sammanhängande kulturhistoriskt värdefull miljö; utan stängslet skulle växtligheten fortsätta ut i intet och känslan av naturens roll skulle bli svagare. Stängslet stänger fortfarande ute objudna gäster, nu är det nog framför allt mot eventuella vandaler på kvällar, nätter och helger. Förr var det av andra skäl, som spioner eller liknande.

Att området fortfarande används till industri och använder sig av samma byggnader bidrar till ett värde av kontinuitet. Byggnaderna och naturområdena verkar hållas så autentiska som möjligt trots att ny verksamhet pågår där idag. De mindre detaljerna; cykelställ, rökrutor och lyktstolpar bidrar till upplevelsevärde, autenticitet, kontinuitet och representativitet, delvis för ett industriområdes bruksanda. Estetiskt är området speciellt och förmedlar en speciell stämning.

3. Analys och diskussion

3.1 Kulturhistorisk konsekvensbeskrivning

Alla tre områden ska fortsatt hållas så autentiska som möjligt och utformningen ska förbli de ursprungliga idealen trogna.

Mariebergsskogen är redan en mycket komplett plats på många sätt. Den nationalromantiska känslan speglas i hela området. I ett naturskönt grönområde som Mariebergsskogen, kan kopplingen till industrihistoria för besökare kännas som en långsökt aspekt, men faktum är att den spelar en mycket stor roll. Industrialismen var ändå grundanledningen till att det Mariebergsskogen vi ser idag. Conrad Höök såg till att det blev en stadspark, han ville skydda Mariebergsskogen från avverkning. Wilhelm Welin ville bevara värmländsk kultur som hotades av industrialismen. Eftersom stadsparken/friluftsmuseet bildades före det att Stockholmsskolan fick sitt genombrott, kan platsen inte sägas ha några direkta kopplingar till skolan från första början. Idealerna var och är dock desamma. Mariebergsskogen är det enda av de tre studieområdena som dagligen drivs av en verksamhet som har en direkt uppgift att bevara och vårda dessa kultur- och naturvärden. Det Mariebergsskogens ledning bör fortsatt följa sin ursprungliga plan och inte låta dess popularitet kommersialisera platsen alltför mycket. Mariebergsskogen är exempel på ett område där kultur- och naturhistorien får ytterligare liv genom att det sätts i ett skådespel. Precis som på Skansen i Stockholm går personalen runt i tidstypiska kläder och riktiga hantverkare tillverkar saker med traditionella metoder. Detta gör att ett besök i Mariebergsskogen blir en upplevelse, särskilt för barnen som är i extra stort behov av tidig naturvägledning.

Hjulkvarnelund är det exempel av de tre objekten som tydligast ansluter till Stockholmsskolan. Där har de industrihistoriska kulturvärdena parken bär på, potential att synliggöras mer. För det första är det viktigt att man bevarar de element i Hjulkvarnelund som är typiska för parker anlagda i början av 1900-talet; lummigheten, de snirkliga vägarna, den slingrande bäckfåran, dammen, retrokänslan på husen etc. Trollhättans stad kan informera besökare om parkens ursprungliga syfte med hjälp av skyltar. Att använda sig av informationsskyltar för att förmedla kunskap om kultur- och naturhistoria, är ett annat bra sätt. Är skyltarna lagom stora och anspråkslösa i sin design, stör de oftast inte resten av miljön. Om Hjulkvarnelund fick skyltar, skulle det exempelvis kunna finnas text och bild om industrialismen, om naturens betydelse för arbetarna, text som visar Hjulkvarnelunds roll i sammanhanget, med en karta över platsens tydliga läge mellan industri och stadscentrum. Det kan också stå skrivet om Stockholmsskolans ideal. Dock är det inte alls säkert att Stockholmsskolans idéer medvetet ligger bakom utformningen av just Hjulkvarnelund, men hur som helst stämmer det bra överens med den tidens trender; den naturliga stilen och en samlingsplats för kulturella och sociala aktiviteter.

Zakrisdals kulturvärden är mycket tydliga och platsens höga upplevelsevärde skulle kunna innebära ett potentiellt besöksmål för allmänheten och är kanske lämpligt som kulturresevärd. I dagsläget är det inte tänkt som ett besöksmål utan bara som ett industriområde, det är stängt på kvällar och helger när det inte är arbetstid. Detta gör att Zakrisdal inte är speciellt synligt. Om man skulle satsa på att göra Zakrisdal till ett besöksmål, skulle informationsskyltar även här kunna vara ett bra inslag. Zakrisdal är inte en produkt av Stockholmsskolan utan ett

område där vegetationen ursprungligen haft ett annat syfte: som kamouflage, men har även nyttjats för att främja arbetarnas hälsa.

För att bevara karaktären är det mycket viktigt att man inte väljer att avverka träd eller bygga fler industribyggnader vid Zakrisdalslingan, det ska gå att tydligt urskilja den ursprungliga tanken med vegetationens kamouflage tillsammans med de naturfärgade små industribyggnaderna. De mindre attributen, som rostiga cykelställ, lyktstolpar och rostiga rör inne i skogen är lika viktiga att bevara för helhets känslan, liksom klockan vid entrén. Byggnaderna och de mindre föremålen borde inte rustas upp för att snyggas till, man bör bevara dess patina.

3.2 Stockholmsskolan i dagens samhälle

Det blir mer och mer angeläget med grönområden inne i städerna, eftersom urbaniseringen ökar mer och mer hela tiden. Alla punkter Stockholmsskolan tog upp är lika viktiga, om inte ännu viktigare, idag än vad de var från början. För människor, och kanske särskilt barn och unga i dagens samhälle, är naturupplevelser inte en lika självklar del i vardagen som den var förr, inte minst med tanke på all teknologi och sociala medier som tar upp allt mer av fritiden.

Mycket forskning har under modern tid ägnats åt dessa frågor. Forskningen visar bland annat på att barn som får vistas mycket ute i det gröna får bättre inlärnings- och koncentrationsförmåga. Balans, motorik och koordination blir bättre och de håller sig också friskare. Skolundervisning ute i naturen är åtgärder som prövas (Grahn, 1991). Det är vetenskapligt bevisat att så gott som alla mår bättre av naturen. Den kan vara ett andningsrum i stadens buller och brus. Den kan få en att känna sig gladare och starkare, den motverkar stress, depression, sömnproblem och ångest och den stärker immunförsvaret och hjärtat (Ottosson, 2006; Grahn, 1991). Naturupplevelser används ofta som verktyg inom helande behandlingsformer mot till exempel stress eller depressioner.

Organiserad naturvägledning är mycket bra och hjälper urbaniserad befolkning att både känslomässigt, hälsomässigt och kunskapsmässigt anknyta till naturen. Naturvägledning innebär bland annat att förmedla kunskap om naturen och kulturlandskapet och att hjälpa människor att få en känslomässig relation till landskapet. Det handlar också om att bidra till ökad miljömedvetenhet och kunskap om de ekologiska och kulturbiologiska sambanden. Detta kan ha en speciell betydelse för tätortsnära miljöer där en ökad medvetenhet för biologisk mångfald är önskvärd, för att främja en hållbar samhällsutveckling i samklang med naturens resurser (Arnell, 2009). Exempel på sådan organiserad naturvägledning kan vara Naturum eller Mulleskolan.

Forskning har gjorts angående effekterna av hög naturlighet kontra låg naturlighet i de tätortsnära grönområdena och parkerna. Undersökningen har då visat på att ju högre naturlighet i grönområdet desto högre grad av välmående känner de som vistas där. Detta har också att göra med platsidentitet, vilket innebär att människor kan få en känslomässig relation till en fysisk plats; platsen blir en del av ens identitet. Sådana känslor för platsidentitet har stor koppling till välmående, de urbana naturmiljöerna som finns i närhet till så många människors boenden, arbeten och vardag spelar därför en extra stor roll för människans hälsa (Knez et al, 2018).

Efter att man konstaterat att högre naturlighet i parker och grönområden bidrar till ett högre välbefinnande, kan man också anta att parker och grönområden som utformats i början av 1900-talet, i just den naturliga stilen, kan anses som extra värdefulla. De flesta av dem uppfyller Stockholmsskolans kriterier, samma kriterier som är aktuella idag fast kanske ännu viktigare;

Parken luckrar staden

Holger Blom talade om att stadens nätverk av grönytor skulle fungera som skyddsbälten mot bränder. Idag pratar man mer om *grön infrastruktur*, att denna framförallt är viktig för fåglarna och småviltets möjlighet att röra sig i staden, att ta sig fram genom och mellan biologiska miljöer.

Parken ger plats för friluftsliv

Det digitaliserade samhället har gjort att människor blivit ännu mer stillasittande både i arbetet och i hemmet. Utrymme för motion och rekreation är mer angeläget än någonsin förr. Den lättillgängliga närnaturen, samt organiserad naturvägledning uppmuntrar starkt till ett hälsosamt friluftsliv.

Parken är en samlingsplats

Parkens roll som "samlingsplats i det offentliga rummet" är mycket viktig för att få ut folk i naturen. Mixen av sociala evenemang och nöjen i naturen är en lockande kombination, som gör målgruppen större.

Parken bevarar natur och kultur

Biologisk mångfald får allt större betydelse i samhällsplaneringen. Många av de stadsnära grönområdena utgör värdefulla livsmiljöer för mängder av arter, inte minst de lummiga parkernas grova ädellövträd och andra bevarade kulturlämningar.

Stockholmsskolans tankar om tätortsnära natur har mycket större betydelse idag än vad dess grundare säkerligen kunde föreställa sig från början.

Ur det gråa bullriga industrilandskapet växte nya tankar om naturen fram. Många vackra och värdefulla platser är skapade i industrialismens kölvatten - "industrialiseringens gröna kulturarv".

Sammanfattning

Industrialismen förändrade många människors tillvaro och trängde på många plan undan natur- och kulturmiljöer, men i industrialismens spår skapades även några nya miljöer, i och med att det väcktes nya tankar om näraturens betydelse för folkhälsan. Många parker och grönområden uppstod i samband med industrialismen. Mer grönytor inne i städerna bidrog till mental naturvägledning. I Stockholm utvecklades en ny typ av park i den så kallade *Stockholmsskolans* ideal, en "naturlik" park som skulle gynna folkhälsan i en tid av bullrig industri, trångboddhet och ohälsa. Parkerna och grönområdena skulle luckra staden, ge plats för friluftsliv och rekreation, vara en samlingsplats och bevara natur och kultur.

Det här är saker som man pratar om även idag och som är oerhört viktiga för ett hållbart samhälle, både för människa och biologisk mångfald. Mycket forskning har gjorts angående betydelsen av naturupplevelser för välbefinnande och hälsa. Man har också kommit fram till att hög naturlighet i ett grönområde bidrar till högre välmående än låg naturlighet. Parker och grönområden från tidigt 1900-tal som utformats i linje med Stockholmsskolans ideal är därför mycket värdefulla.

I denna uppsats undersöks tre grönområden i västra Sverige, som på olika sätt har historisk koppling till industrialismen och anspelar på Stockholmsskolans idéer:

Mariebergsskogen i Karlstad, en stadspark som på slutet av 1800-talet donerades bort av herrgårdsägare Conrad Höök till Karlstad stad, med villkoret att skogen skulle skonas från avverkning,. Skogen blev senare ett nationalromantiskt friluftsmuseum, för att bland annat skydda värmländsk natur- och kulturhistoria.

Hjulkvarnelund, en park i Trollhättan anlagd på 30-talet i den "naturlika" stilen, i anslutning till ett arbetarbostadsområde, ett stort industriområde och Trollhättans centrum.

Zakrisdal i Karlstad, ett inhägnat industriområde, tidigare ammunitionsfabrik, vars bebyggelse anpassats i färg och form efter terräng och växtlighet, och där växtligheten haft en stor betydelse både för verksamheten, som kamouflage, och för de anställdas välbefinnande.

Av dessa tre platser görs i arbetet översiktliga kulturhistoriska värderingar efter Riksantikvarieämbetets kulturhistoriska värderingsmodell, som bygger på att urskilja olika delvärden för att sedan göra en sammanfattande kulturhistorisk bedömning. Litteraturstudier tillsammans med platsbesök har gett förutsättningar till detta.

Mariebergsskogen, Hjulkvarnelund och Zakrisdal är tre mycket olika platser av stort kulturhistoriskt värde. Värdena är synliga i olika grad. Mariebergsskogen som är ett friluftsmuseum är en plats där man aktivt jobbar med att bevara och visa natur- och kulturvärden. Kopplingen till industrialismen är mindre synlig i fysisk form men finns i Mariebergsskogens historia och tillkomst, sprungna ur nationalromantiska tankar.

Hjulkvarnelunds utformning stämmer överens med Stockholmsskolans naturparksideal och kopplingen till industrialismen syns extra tydligt från ett fågelperspektiv, då parken ligger lägligt placerad mittemellan stora industriområden och stadsmiljöer. I både Mariebergsskogen och Hjulkvarnelund hålls många kulturella och sociala evenemang och tillställningar, vilket också överensstämmer med Stockholmsskolans tanke om "parken som samlingsplats".

Zakrisdal har mycket tydliga kulturhistoriska värden, eftersom den speciella bebyggelsen tillsammans med växtligheten är mycket välbevarad sedan ammunitionsfabrikens verksamhet startade 1940. De småskaliga byggnadernas flagnande fasader i jordnära färger, längs den slingrande smala vägen genom kuperad skogsterräng med rostiga föremål här och där, utgör en mycket speciell miljö.

Gemensamt för alla tre platser är att naturen säkerligen haft en betydande roll för människors välbefinnande och kommer fortsätta att ha det så länge de finns kvar.

Källförteckning

Litteratur

Andersson, Thorbjörn (red.) (2000). *Stockholms tekniska historia. 7, Utanför staden : parker i Stockholms förorter*. Stockholm: Stockholmia

Arnell, Anders (2009). *Naturvägledning i Sverige: en översikt*. Uppsala: Institutionen för stad och land, Sveriges lantbruksuniversitet
Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-863>

Bæhrendtz, Nils Erik & Biörnstad, Arne (red.) (1991). *Skansen under hundra år*. Höganäs: Wiken

Bohman, Stefan (1997). *Historia, museer och nationalism*. Stockholm: Carlsson

Bylund, Rolf (2017). *Zakrisdal - den hemliga fabriken*. Karlstad: Karlstad hembygdsförening

Edberg, Lennart (2005). *Då, Nu och Sedan: En berättelse om Mariebergsskogen*. Karlstad: Mariebergsskogen AB

Edén, Lennart (2015). *Bostadsområdet Hjulkvarns egnahem*. Trollhättan: Trollhätte-gillet

Friesen, Sten von (red.) (1991-1996). *Bra böckers lexikon. 4., omarb., aktualiserade och utök. uppl.* Höganäs: Bra böcker

Grahn, Patrik (1991). *Om parkers betydelse: parkers möjligheter att underlätta och berika föreningsverksamhet och arbete på daghem, skolor, servicehus och sjukhus*. Diss. Alnarp : Sveriges lantbruksuniv.

Johansson, Hilding (1987). *Trollhättan: Samhälle i expansion*. Trollhättan: kommunen

Johansson, Klara (2011). *Kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden. En metodutveckling*. Stockholms stadsmuseum byggnadshistorisk rapport 2011:4. Stockholm.

Knez Igor, Ode Sang Åsa, Gunnarsson Bengt and Hedblom Marcus (2018). *Wellbeing in Urban Greenery: The Role of Naturalness and Place Identity*. *Front. Psychol.* 9:491. doi: 10.3389/fpsyg.2018.00491

Nolin, Catharina (1999). *Till stadsbornas nytta och förlustande: den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*. Diss. Stockholm : Univ.

Olsson, Henrik (2014). *Hållplatser - Händelser som formade staden*. Trollhättan: Innovatum Science Center

Ottosson, Mats & Ottosson, Åsa (2006). *Naturen som kraftkälla: om hur och varför naturen påverkar hälsan*. Stockholm: Naturvårdsverket

Sandgren, Sven (1983). *Ammunitionsfabrikerna Marieberg och Zakrisdal 1938-1953: en historik. Komplement*. Karlstad: Förenade fabriksverken, Zakrisdalsverken

Sernander, Rutger (1926). *Stockholms natur*. Uppsala: Almqvist & Wiksell

Unnerbäck, R. Axel (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Elektroniska källor

Rosenblad, Jan-Gunnar & Söderholm, Gundel (2014). *1800-talet och nationalismen i Sverige, del 6: Industrialismen*. SO-rummet.
<https://www.so-rummet.se/fakta-artiklar/1800-talet-och-nationalismen-i-sverige-del-6-industrialismen> [2018-04-04]

Bildförteckning

Bild 1. Lisa Fock Nilsson mars 2018.

Bild 2. Eniro - kartor
<https://kartor.eniro.se/?c=59.371899,13.492584&z=15&l=aerial&q=%22karlstad%22;geo>
[2018-04-30]

Bild 3. Eniro - kartor

<https://kartor.eniro.se/?c=59.371899,13.492584&z=15&l=aerial&q=%22karlstad%22;geo>
[2018-04-30]

Bild 4. Värmlands museum (Årtal okänt). *Norra fågeldammen med väderkvarnen.*

Bild 5. Lisa Fock Nilsson mars 2018.

Bild 6. Eniro - kartor

<https://kartor.eniro.se/?c=58.292723,12.297134&z=15&l=aerial&q=%22trollh%C3%A4ttan%22;geo> [2018-04-30]

Bild 7. Eniro - kartor

<https://kartor.eniro.se/?c=58.292723,12.297134&z=15&l=aerial&q=%22trollh%C3%A4ttan%22;geo> [2018-04-30]

Bild 8. Jubileumsskrift Folkets park Värmland 15 år (1945) *Hjulkvarnelund och Folkets park.*

Bild 9. Eniro - kartor

<https://kartor.eniro.se/?c=58.292723,12.297134&z=15&l=historic&q=%22trollh%C3%A4ttan%22;geo> [2018-04-30]

Bild 10. Lisa Fock Nilsson mars 2018.

Bild 11. Eniro - kartor

<https://kartor.eniro.se/?c=59.371899,13.492584&z=15&l=aerial&q=%22karlstad%22;geo>
[2018-04-30]

Bild 12. Eniro - kartor

<https://kartor.eniro.se/?c=59.364924,13.441730&z=15&l=historic&q=%22karlstad%22;geo>
[2018-04-30]

Bild 13. Wreime, Kurt (årtal okänt). *Full verksamhet i monteringshallen inne i berget.*

<https://nwt.se/karlstad/2017/11/14/hemliga-zakrisdal-i-ny-skrift> [2018-03 -27]

Omslagsbild: Lisa Fock Nilsson (2018)

